

**МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО:
ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВНА ТА СУЧАСНІСТЬ****PRIVATE INTERNATIONAL LAW: HISTORICAL RETROSPECTIVE AND PRESENT**

**Новосад І.В., к. ю. н., доцент,
доцент кафедри конституційного, адміністративного
та міжнародного права**

Волинський національний університет імені Леси Українки

Стаття є дослідженням історичних аспектів розвитку та становлення міжнародного приватного права. Було з'ясовано, що міжнародне приватне право в юридичній системі займає досить важливе місце. Внаслідок того, що розвиваються міжнародні господарські, торгівельні, спадкові, шлюбно-сімейні відносини, актуалізація міжнародного приватного права набуває все більшого значення, задля того, щоб регулювати міжнародні діалоги між громадянами та підприємствами. Визначено, що міжнародне приватне право є сукупністю норм внутрішньодержавного законодавства, крім того, міжнародних договорів та звичаїв, завдяки яким регулюються цивільно-правові, трудові та інші приватні відносини, ускладнені іноземним елементом. На етапі становлення, міжнародне приватне право переважно розвивалось як колізійне право. Саме внаслідок колізійного методу виникла визначена правова галузь. Важлива риса колізійного методу заключається в тому, що він не регламентуючи відношення по суті, визначає право якої держави має бути застосоване для регулювання відносин з «іноземним елементом». Узагальнено, що виникнення міжнародного приватного права відбулось в епоху раннього Середньовіччя внаслідок того, що було потрібно регулювати торговельні відносини. Нами було досліджено, що сучасні матеріально-правові норми міжнародного приватного права багатьох держав, зокрема континентальної системи права, ґрунтуються на стародавньому праві, а саме, стосуються норм права раннього середньовіччя. Для України, важливими є норми договорів, що були укладені князем Олегом з греками 911 р., князем Ігорем 944 р., а також, норми Руської Правди.

Досліджено, що внаслідок проведення реформ в країні, євроінтеграційні процеси, значне розширення зв'язків України з іноземними державами (торгівельних, науково-технічних, культурних тощо) сприяють пошуку нових підходів до міжнародного співробітництва. Внаслідок вищезазначеного, значно посилюється увага до ролі міжнародного приватного права. Загальновідомим є той факт, що правове регулювання будь-якої галузі права чи правовідносин не можливе без дії інституту джерел права.

Ключові слова: міжнародне приватне право, колізійне право, норми міжнародного права, законодавство, правові інститути.

The article is a study of historical aspects of the development and formation of international private law. It was found that private international law occupies a rather important place in the legal system. Due to the fact that international economic, trade, inheritance, marriage and family relations are developing, the actualization of international private law is gaining more and more importance in order to regulate international dialogues between citizens and enterprises.

Certainly, that an international private law is totality of norms of domestic legislation, in addition, international agreements and customs due to that the civil legal are regulated, to labour and other private relations complicated by a foreign element. On the stage of becoming, an international private law mainly developed as a collision right. Exactly as a result of collision method there was certain legal industry. The important line of collision method consists in that he, not regulating a relation essentially, a right for what state determines must be applied for adjusting of relationships with a «foreign element». Generalized, that the origin of international private law took place in the epoch of early middle Ages by virtue of that it was needed to regulate trade relations. We have researched that the modern substantive legal norms of international private law of many states, in particular the continental legal system, are based on ancient law, namely, they relate to the norms of the law of the early Middle Ages. For Ukraine, the norms of the treaties concluded by Prince Oleg with the Greeks in 911, Prince Igor in 944, as well as the norms of Russian Truth are important. As a result of the above-mentioned, considerably attention increases to the role of international private law. Well-known is circumstance that the legal adjusting of any field of law or legal relationships is not possible without the action of institute of sources of right.

Key words: international private law, collision right, norms of international law, legislation, legal institutes.

Актуальність проблеми дослідження. В багатьох державах світу норми міжнародного приватного права займають важливу роль у регулюванні суспільних відносин, оскільки завдання міжнародного приватного права полягає в тому, що воно регулює суспільні відносини, що базуються на засадах, таких як: юридична рівність сторін, вільне волевиявлення, майнова самостійність, участь іноземного елементу. Завдяки цьому забезпечується захист прав та інтересів особи; створюється єдиний правовий простір щодо здійснення суб'єктами права своїх прав та обов'язків. Крім того, завдяки міжнародному приватному праву укріплюється співпраця держав, що належать до різних економічних, соціальних і культурних систем, у сфері правотворення та правозастосування.

У більшості держав є сформована система матеріально-правових та колізійних норм, які з часом переглядаються. Після здобуття Україною у 1991 році незалежності, міжнародне приватне право почало розвиватись стрімкими темпами. Це відбувається внаслідок того, що українські суб'єкти господарювання почали виходити на світовий ринок, громадяни подорожувати за кордон та працювати в іноземних державах, вести бізнес. На сьогоднішній день, наша держава, активно вступає в міжнародні правовідносини з міжнародними господарськими

організаціями, іноземними юридичними та фізичними особами-підприємцями, в тому числі і майнові, отримуючи свою чергу отримує іноземні інвестиції. В усіх цих процесах важлива роль належить саме міжнародному приватному праву.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань ролі та місця міжнародного приватного права висвітлено в працях: Л. А. Лунца, В. В. Луця, В. І. Кисіля, А. С. Довгерта, Р. А. Майданика, М. М. Богуславського, В. В. Балдинюка, І. В. Мироненка, С. Г. Кузьменка, Дж. Вестлейка, М. Вольфа, А. Батіфоля, П. Лагарда, Дж. Сторі. Проблемні аспекти системи джерел міжнародного приватного права, їх виокремлення та окремих аналіз висвітлено у працях: М. Лаббе, Ф. Ландольга, Дж. Сторі, В. Чубарева, Г. Фединяка, Л. Фединяк та інших.

Мета дослідження – проаналізувати та дослідити історичний розвиток та сучасний стан міжнародного приватного права.

Об'єкт дослідження – міжнародне приватне право.

Предмет дослідження – міжнародне приватне право історичні аспекти розвитку та сучасний стан.

Виклад основного матеріалу. Розвиток комерційного обороту у транскордонних масштабах та інтенсифікація міжнародно-правових зв'язків все частіше виклика-

ють потребу у визначенні застосовуваного права, а часто і необхідність здійснювати тлумачення і застосування іноземного права. Міжнародне приватне право (МПрП) не лише надає можливість зорієнтуватися у питаннях кваліфікації сучасних багатоманітних правовідносин з іноземним елементом, а також дає можливість належним чином застосовувати нормативно-правові джерела.

Міжнародне приватне право, розвиток якого почався з колізійного права, пройшло тривалий шлях становлення і розвитку, сприйнявши стародавнє, зокрема староримське, право. Проте в староримському праві не розгорнули систему колізійних норм. Міжнародне приватне право почало формуватися в період раннього середньовіччя внаслідок того, щоб регулювати торговельні відносини. Такі норми містилися, зокрема, в договорах, укладених із греками 911 р. князем Олегом і 944 р. князем Ігорем, у «Руській правді», інших джерелах. Дещо пізніше, починаючи з кінця середніх віків, почала формуватися практика й доктрина про колізії статутів (місцевих законів). Із статутних теорій відбулось виникнення колізійного права. Поступово з'явилась назва нового вчення – міжнародне приватне право.

Загалом, торговельне та біржове право – саме ті галузі, в межах яких, попри наявну на сьогодні нормативно-правову закріпленість, звичаєве регулювання правових відносин досі займає чільне місце. Так зване «чесне купецьке», згодом трансформувалося у Купецькі кодекси поведінки, а ще пізніше – у особливу правову систему *lex mercatoria*, закріплюючись у ній серед як принцип чесної ділової практики поряд із низкою інших засад, що сформульовані на основі звичаєвого права (сумлінності, розумності, обов'язкового дотримання договорів (*acta sunt servanda*) тощо) [4, с. 17].

Вважається, що засновниками доктрини міжнародного приватного права були Бертольд і Бальд, які проживали в Італії в XIV столітті, які вивели перші колізійні принципи. Ними зазначалось, що до різних правовідносин мають застосовуватися різні колізійні принципи. До майна – закон місцезнаходження майна, до осіб – їх особистий закон (національності). Ще одним яскравим представником також був Манчіні. Ним у 1851 році була написана праця «Про національність як основу МП» (під національністю розумів громадянство).

Відповідно до його позиції, людина протиставляє всі свої особисті цивільні права праву держави, де вона на даний момент знаходиться і громадянином якої вона не є. Всі правовідносини цивільно-правового характеру мають визначатись громадянством особи (*lex patriae*). Проте окреслені права, на теренах іншої держави можуть «обмежуватись», якщо це суперечить публічному порядку іншої країни. Якщо наслідки застосування іноземного права не суперечать публічному правопорядку іншої країни, то іноземне право може застосовуватись.

Принцип *lex patriae* був прийнятий Італійським цивільним кодексом, який вийшов у світ в 1965 році, набувши при цьому абсолютного характеру. Італійський кодекс справив значний вплив на кодифікації в Німеччині, Бразилії і т. д.

Теорія Манчіні лежить в основі прийнятих в Гаазі конвенцій з МПрП. Завдяки ньому, на сьогоднішній день є загальноприйнята точка зору, за якою норми МПрП встановлюються в інтересах приватних осіб, але одночасно їх функція полягає у захисті публічного порядку держави. Заслугою Манчіні полягає у тому, що було витіснено з європейського права принципу *lex domicilii* [3].

Згодом доктрину міжнародного приватного права доповнили: вчення про «автономію волі» сторін, за яким сторони могли застосовувати до договорів обрані ними звичаї (Щарль Дюмулен, 1500–1566, Франція); твердження про безумовне застосування закону місцезнаходження речі щодо нерухомості (Бертран д'Аржашре, 1519–1590, Франція); теорія про застосування територіального принципу

та принципу «ввічливості» («сотназ»), яка полягає у тому, що дія іноземних законів відбувається завдяки «міжнародній ввічливості» (Ульрік Губер, 1634–1694; Павло Вут, 1619–1667; Йоганнес Вут, 1647–1714, усі – Голландія).

У XIX ст. вказані теорії, зокрема вчення про «сотіаів», були підтримані Джоозефом Сторі (1779–1845, США). У його «Коментарях конфліктного права» 1834 р. було вжито термін «міжнародне приватне право», який і до сьогоднішнього дня викликає заперечення. Зазначалось те, що термін «міжнародне» не відображає характеристики джерел цієї галузі права, які в США мали здебільшого внутрішній, міжштатний характер. Важко заперечити несправедливість цих зауважень. Водночас інші терміни: «конфліктне право», «колізійне право» у правовій системі США та інших країн зазвичай повністю не охоплюють предмета галузі [2].

Правова концепція *lex mercatoria* (*lex merchant* в межах англоамериканського права), що вважається найдавнішою із джерел приватного права у світі, еволюціонувала протягом століть, і незважаючи на свою архаїчність, залишається актуальною, не втрачаючи регулятивних можливостей. Підтвердженням цьому є сучасне прецедентне право [10].

Відправним положенням англо-американської доктрини є висновок про те, що державою взагалі застосовується тільки власне право, проте можуть визнаватись суб'єктивні права, що засновані на іноземному законодавстві (так звані «набуті права, англ. – *vested law*). Суб'єктивні права, які набуваються на підставі іноземного закону, розглядаються англійськими та американськими судами як важливі фактичні обставини, тобто іноземне законодавство постає не як право, а як фактична обставина, що підлягає доказуванню.

Значно звужує сферу визнання «набутих прав» широка концепція цивільно-процесуальних відносин, що є характерною для країн загального права. Так до прикладу, правові інститути, які в континентальному праві безумовно є матеріально-правовими (стосується зокрема позовної давності, розподілу обов'язків в процесі доказування, обрахування збитків тощо) в загальному праві є цивільно-процесуальними. Так як, суди при відправленні правосуддя керуються лише національним процесуальним законодавством, ціла низка питань виключається із сфери дії іноземних законів.

Таким чином, для англо-американської доктрини МПрП основний принцип полягає в територіальності та приматі національного законодавства. Праці видатних європейських науковців середньовіччя та новітнього часу були предметом дослідження російських та українських правознавців і склали фундамент вітчизняної науки міжнародного приватного права [6].

Наукові дослідження з міжнародного приватного права на теренах України (у її сучасних кордонах) розпочалися порівняно недавно, лише в останній чверті XIX ст. Так як територія України до 1991 р. знаходилася у складі інших держав, то і доробки з МПрП, напрацьовані в наукових центрах на її території, можна, ймовірно, відносити до доктрини МПрП відповідно царської Росії, Австро-Угорщини чи СРСР. В історії становлення та розвитку науки МПрП в Україні можна виділити три великих етапи: початковий, радянський та сучасний.

Початковий етап (70-лі рр. XIX ст. – 1910-ті рр.) характеризується появою перших друкованих праць з МПрП на українських землях, які у той час були поділені між двома імперіями – Російською та Австро-Угорською. Питання МПрП досліджувались в університетських закладах Львова, Харкова, Києва, а пізніше – Одеси та Чернівців.

Другий – радянський, етап (1920-ті рр. – 1991 р.) пов'язаний з тим, що певним чином відбулось уповільнення розвитку доктрини МПрП в Україні, і зумовлено багатьма чинниками. Стосується зокрема перерви в нау-

ковому наступництві внаслідок подій революції 1917 р. та громадянської війни, що була спланована «периферійністю» наук «ідеологічного блоку» в радянських республіках, монополією зовнішньої торгівлі у Радянському Союзі, закритим від світу характером суспільства тощо. На даному етапі розвитку, дослідження у сфері МПРП відновили завдяки зусиллям вчених Київського університету лише в останні десятиліття існування радянської України.

Сучасний, третій, етап в історії вітчизняної науки МПРП починається з історичної події – утворення у 1991 р. незалежної держави Україна, внаслідок чого, Україна перейшла на шлях ринкових економічних перетворень. В результаті цього, фізичні та юридичні особи стали активними учасниками міжнародних відносин. Україна стрімкими темпами увійшла в уніфікований міжнародно-правовий простір, приєдналась до важливих міжнародних економічних угод та стала членом впливових міжнародних організацій з уніфікації приватного права. Окреслені процеси стимулювали розвиток наукових досліджень з МПРП, а також оновили відповідну нормативну базу. В юридичних вишах країни почали викладати навчальний курс міжнародне приватне право [1].

Після того, як відбувся розпад СРСР у 1991 р. чимало норм міжнародного приватного права, які передбачалися у Цивільному кодексі Української РСР 1963 р., відобразилося у Законі України, що було прийнято після чотирнадцяти років існування незалежної України. Говориться зокрема про Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 р. На формування даного закону вплинули правові системи інших держав, зокрема США [6]. Так до прикладу, із системи права США запозичили колізійну прив'язку – закон найтіснішого зв'язку з правовідношенням.

Регламентация приватноправових відносин міститься й в інших законах та підзаконних нормативно-правових актах, зокрема в Конституції України, Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність», Законі України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», Законі України «Про банки і банківську діяльність», Законі України «Про громадянство України», Консульському статуті України, який було затверджено Указом Президента України від 2 квітня 1994 року тощо. Слід додати, що норми права містяться в окремих розділах цивільних та сімейних кодексів іноземних держав. Ще одним міжнародного приватного права є договір. Міжнародний договір України – це укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол) [8].

Незважаючи на те, що є великий обсяг норм міжнародного приватного права України, вагома теоретична спадщина вчених нашої держави, численні наукові й навчальні

публікації сучасних науковців України, перед вітчизняною наукою міжнародного приватного права сьогодні досі залишається багато не вирішених проблем. Так до прикладу, в науці міжнародного приватного права України остаточно не вирішено питання щодо самостійності (чи несамостійності) міжнародного приватного права як галузі права.

Іншою проблемою полягає у зверненні громадян України до іноземних правових систем задля того, щоб вирішувати спірні правовідносини, якщо на основі вітчизняного міжнародного приватного права не можливо вирішити правовідносини, оскільки вирішення спірних питань, які належать до сфери регулювання міжнародного приватного права, іноді унеможливають норми права публічного, наприклад, міграційного, зокрема, норми про в'їзд на територію України чи виїзд з її території [9].

Вдаючись до вирішення юридичних колізій сьогодення, завдяки міжнародному приватному праву активно використовуються принципи торговельного та біржового права Середньовіччя – міжнародні документи УНІДРУА в багатьох аспектах є «сучасною версією» концепції *lex mercatoria*. Такий стан речей вказує на те, що є потреба перманентного зближення на приділення науковій уваги історико-правовим витокам міжнародного приватного права. Така теоретична діяльність має за мету цілком практичний результат, а саме, покращити якість нормотворчої діяльності на міжнародному та європейському рівнях, сприяти правовій комунікації.

Висновки. Отже, міжнародне приватне право є галуззю права, яка складається із сукупності правових норм, завдяки яким, регулюються приватноправові відносини з іноземним елементом. Міжнародне приватне право виникло внаслідок розвитку торговельних відносин – перші (які дійшли до нас) норми міжнародного приватного права виникли у середньовічній Італії, яка в XIII–XV століттях була важливим центром міжнародної торгівлі. Починаючи з XIII століття і до наших днів, основна задача міжнародного приватного права полягає в тому, щоб здійснювати пошук принципів, за якими можна здійснювати вибір між декількома правовими системами, які можуть бути застосовані до правовідношення з наявністю іноземного елемента, а саме, вирішувати колізійну проблему. В Україні, норми міжнародного приватного права мають романську основу, і формувались завдяки історичному розвитку норм приватного права. Можемо виділити декілька періодів становлення та розвитку міжнародного приватного права в Україні, а саме:

До 1991 р. в Україні була чітка, лаконічно викладена система норм міжнародного приватного права.

У період з 1991 р. до 2005 р. відбулось розширення норм міжнародного приватного права.

У період після 2005 р. норми міжнародного приватного права України були змінені внаслідок наближення норм права України до права США та ЄС.

ЛІТЕРАТУРА

1. Довгерт А. С. Становлення науки міжнародного приватного права на теренах України (остання чверть XIX ст. – початок XX ст.). *Університетські наукові записки*. 2012. С. 211–216.
2. Історія науки МПП. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/MPP/11.htm>
3. Конспект лекцій з міжнародного приватного права. URL: <https://sites.google.com/site/vdzakon/yurydychna-osvita/mpp/-1>
4. Мажорина М. В. *Lex mercatoria – середньовіковий миф или феномен глобалізації? Право. Журнал Вищої школи економіки*. 2017. № 1. С. 4–18.
5. Петрончак Ю. О. *Lex mercatoria і тенденції міжнародного приватного права: історія та сучасність. Актуальні проблеми приватного права в умовах євроінтеграційних процесів в Україні: збірник тез доповідей учасників науково-практичного семінару (11 листопада 2021 року)*. С. 112–113.
6. Поняття міжнародного приватного права. URL: <https://studfile.net/preview/5776525/page:6/>
7. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23 червня 2005 р. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709_15#Text
8. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>
9. Фединяк Г. С. У лабіринтах міжнародного приватного права. *Правова держава*, 2021. С. 217–225.
10. Якимчук М. Ю. Джерела міжнародного приватного права: теоретико-правовий аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2021. № 1 (23).